

Лагутіна Ірина Вікторівна

Національний університет

"Одеська юридична академія"

к.ю.н., доцент кафедри трудового права та

права соціального забезпечення

Формування правової категорії особистих немайнових трудових прав: історичний аспект

Серед всіх цінностей нематеріального характеру, усвідомлених людством як дійсно універсальні (загальні) цінності - права і свободи людини стоять на одному з перших місць. Без особистих правових свобод, підкреслював видатний російський філософ, правознавець В.С. Соловйов, неможливі гідність людини, його "вищий моральний розвиток", справді соціальна рівність. Правової рівності не буває без правової свободи і навпаки. Тільки "у своєму поєднанні" свобода і рівність "утворюють людське суспільство як правомірний порядок" [1, с. 12, 14, 29.].

У зв'язку з актуальністю та новизною проблеми, пов'язаної з даною категорією, представляється важливим визначення мети даного статті – розгляд історичних аспектів формування правової категорії особистих немайнових трудових прав.

Теоретичні основи концепції прав особистості отримали розвиток у працях таких видатних вчених (філософів, правознавців), як С.С. Алексєєв, М.І. Бару, Б.К. Бегичев, Л.Ю. Бугров, Б.М. Генкин, В.М. Гессен, Л.Я. Гінцбург, С.Ю. Головіна, А.Д. Зайкін, С.А. Іванов, О.С. Іоффе, Б.А. Кістяківський, І.Я. Кисельов, Р.З. Лівшиць, М.В. Лушнікова, Н.І. Матузов, П.І. Новгородцев, Ю.П. Орловський, А.Є. Пашерстник, Л.І. Петражицький, А.І. Покровський, В.Н. Скобелкін, О.В. Смирнов, В.С. Соловйов, Л.С. Таль, Е.Б. Хохлов, Б.М. Чічерін та ін.

Правова категорія особистих прав, яка трансформувалася в категорію особистих немайнових прав, бере свій початок в римському праві, в якому вперше почали виділятися особисті позови та особисті права. Серед численних видів позовів особливо виділялися два найбільш важливих з них: *actio in rem* (речовий позов) і *action in personam* (особистий позов). *Actio in personam* видавався для захисту правовідносин особистого характеру між двома або кількома особами, в тому випадку, коли порушник даного роду права був відомий заздалегідь, оскільки даний позов можливий тільки проти конкретної особи [2, с. 41.].

У міру розвитку людства, ускладнення суспільного устрою і економічного обороту як закономірний наслідок відбувалося розширення свободи особистості.

Вчення про права особистості розробили представники природно-правової школи (Ж. Ж. Руссо, Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є та ін.). В основі концепції природного права – звідки, власне, і відбувається вчення про природні права людини – лежить ліберально-демократична традиція суспільно-політичної думки, що розвивається вже майже три століття. Природне право включає в себе ідеали свободи, справедливості, рівності усіх перед законом. Людина вже в самий момент своєї появи набуває природне право на захист природжених прав. Якщо мислителі цього напряму розходилися між собою, то тільки в перерахуванні цих прав: одні нараховували їх більше, інші менше, але саме існування природжених прав особистості у них не викликало ніяких сумнівів. Відгуком цієї теорії є § 16 Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 року, відповідно до якого: "Кожна людина має природжені права, які вже самим розумом диктуються і внаслідок цього має шануватися як особистість" [3, с. 131].

Певним підсумком теоретичного і практичного досвіду розробки і використання ліберальних ідей стала французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., при складанні якої автори спиралися на теорії

природного права. У Декларації позначилися результати обґрунтування та державного закріплення основних прав і свобод людини.

Вартий уваги знаменитий Закон Ле Шапельє періоду Французької революції (1791 р.). Сенс Закону в загальному зводився до наступного: вище призначення держави - забезпечення права людини вільно розпоряджатися собою, в тому числі і своєю здатністю до праці; на цій підставі держава не тільки сама не втручається в самовизначення вільної особистості, але й забороняє формування і діяльність інших соціальних інститутів, перш за все громадських об'єднань, які утворюються за принципом єдності професії (як працівників, так і роботодавців) і здатні здійснювати подібне втручання. [4, с. 25].

Пізніше права кожної людини на життя, свободу, особисту недоторканність, недоторканність особистого життя, честь, репутацію та інші були проголошені в Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Європейській Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.). Ці права і свободи, будучи за своєю природою нерозривно пов'язаними з особистістю людини, в цілому відносяться до особистих немайнових прав. Зазначені положення міжнародно-правових актів знайшли своє відображення і в Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

У той же час різні підходи до взаємодії права і держави, людини і держави збереглися і в сучасному світі. Вони не замикаються у сфері наукових дискусій і знаходять своє відображення в конституціях сучасних держав. Так, в конституціях США, Франції, Італії, Іспанії втілена природно-правова доктрина прав людини, в конституціях Австрії, ФРН – позитивістська [5, с. 23].

І в науці трудового права була висловлена ідея про існування природного трудового права і його розрізненні з позитивним трудовим правом [6, с. 81-86].

Є. Б. Хохлов про використання теорії природного права в наукових дослідженнях визначив наступне: «Зазначена концепція без яких-небудь складнощів може бути застосовна до конкретики трудового права. Механізм правового регулювання праці в умовах плюралістичної економіки будується на основі найважливішого природного права – права індивіда вільно розпоряджатися собою, в тому числі своїми здібностями до праці » [7, с. 170-171]. У свою чергу, інший представник санкт-петербурзької школи трудового права С. П. Маврін зазначає, що «свобода, рівність, соціальна справедливість - три вищих принципа права, які мають загальний характер, на яких ґрунтується природне трудове право і повинно ґрунтуватися позитивне трудове право» [6, с. 86]. У даному підході, стосовно до трудового права, багато в чому сприйнятті теорія природного права та юридико-лібертарна концепція праворозуміння, розроблена В.С. Нерсисянцем [8, с. 32-39]. Відмінність трактування природного трудового права у С.П. Мавріна від юридико-лібертарної концепції праворозуміння В.С. Нерсисянца полягає в заміні поняття «справедливість» категорією «соціальна справедливість», а також у тому, що В. С. Нерсисянц уникає терміна «природне право», розрізняючи при цьому право і закон.

Сам же термін "особисті немайнові права" в науковій літературі до 1940-х років вживався лише кілька разів, і навряд чи автори надавали йому особливого значення. Переломним моментом у ситуації, що склалася стає захист докторської дисертації Є.А. Флейшиц на тему "Особисті права у цивільному праві СРСР і капіталістичних країн ". У своїй дисертації Є.А. Флейшиц визначає особисті права як права, які безпосередньо виражають і охороняють інтереси особистості, як носія індивідуальних рис, здібностей, прагнень, визнаючи, однак, що не всі ці права однорідні за змістом. Вона виділяє права майнові, права немайнового змісту і права, які нерозривно

поєднують майнові і немайнові елементи [9]. До початку 50-х років термін "особисті немайнові права" використовувався нечасто і був відмічений далеко не всіма вченими: Д.М. Генкін в підручнику цивільного права пише про особисті немайнові права [10], у той час В.І. Серебровський в тому ж самому підручнику використовує термін "особисті права".

Важливою передумовою до затвердження терміна "особисті немайнові права" в науковій літературі стає стаття К.Ф. Єгорова, який, визначаючи особисті права як "... права, що охороняють місце і роль кожної особистості в соціалістичному суспільстві " [11, с. 140], що мають іншу специфіку, аніж суб'єктивні цивільні права, відповідає на головне питання, чому ж варто іменувати права особистими немайновими, а не особистими. Саме особисті немайнові права настільки специфічні, що навряд чи правомірно відносити їх до категорії суб'єктивних цивільних прав.

Аналогічної точки зору дотримувався і С.С. Алексєєв, дещо її конкретизуючи. На його думку, К.Ф. Єгоров без достатніх підстав заперечує характер суб'єктивних прав за тими можливостями особи, які мають своїм об'єктом атрибути цього самого конкретної особи: ім'я, честь, гідність [12, с. 152]. Остаточного поняття "особисті немайнові права" утвердилось під впливом О.С. Іоффе, який дотримувався аналогічної точки зору [13].

Концепція особистих прав - це результат дії законів суспільного та правового розвитку, узагальнення історичних відомостей.

Вище зазначені проблеми показують, що інститут особистих немайнових прав ще не сформувався, вимагає розширеної, більш чіткої правової регламентації і проведення додаткових, спеціальних наукових досліджень для усунення колізій у законодавстві.

Традиційно особисті немайнові права досліджувалися переважно вченими-цивілістами. З цим можна пов'язати спроби деяких з них довести, що цивільне право не лише охороняє, але і регулює всі особисті немайнові відносини. Проте, юридична рівності сторін, властива цивільному праву, не може бути застосований до відносин, де вона відсутня або обмежена. Звідси

очевидний висновок про те, що більшість особистих немайнових прав цивільним законодавством регулюватися не може. Такі основні права людини, як право на життя, здоров'я, недоторканність особи, регулюються цілим комплексом галузей права.

У науці радянського трудового права проблема особистих немайнових трудових прав працівників досліджувалася в аспектах розвитку концепції особистої (індивідуальної) свободи як складової частини реалізації права на працю та трудової честі і гідності працівників [14]. Однак, система особистих немайнових прав працівників, що виникають у сфері трудової діяльності, їх особливості та суспільної значимості практично не досліджувалися.

У теорії радянського права загальноприйнятою була класифікація основних прав і свобод громадян СРСР, виходячи зі змісту суспільних відносин, що визначають як характер взаємовідносин між державою, суспільством і особистістю, так і соціальне призначення прав і свобод. Стаття 39 Конституції СРСР 1977 г. передбачала: «Громадяни СРСР мають всю повноту соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод». Виходячи з цього, система основних прав і свобод працівників була представлена в наступному вигляді: а) соціально-економічні права, б) політичні; в) особисті. Така класифікація заснована на розумінні соціальної сутності як радянського трудового права в цілому, так і окремих прав і свобод працівників. Конституція в якості головної мети розвитку соціальних відносин визначила розширення реальних можливостей для всебічного розвитку особистості (ст. 20). Саме тому при класифікації основних прав працівників нарівні з соціально-економічними і політичними правами виділені і особисті [15].

Таким чином, особисті права робітників і службовців визначалися як система проголошених, гарантованих Конституцією та закріплених в нормах трудового права можливостей, які мають суспільно-корисну спрямованість на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості [16, С. 48].

Система особистих прав працівників у сфері застосування праці складалася з прав на: 1) охорону життя і здоров'я, 2) застосування і розвиток здібностей та обдарувань, 3) трудову честь і гідність, 4) забезпечення особистої свободи у сфері трудових відносин [17, С. 49].

Система особистих немайнових трудових прав представляє собою складне явище, її зміст і форма не залишаються незмінними.

І система особистих немайнових трудових прав працівника, таких як право на професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації, право на справедливі і безпечні умови праці, право на моральні заохочення, право на недоторканність особистого життя і захист персональних даних, право на захист трудової честі та гідності і захист від моббінга, право на рівність та захист від дискримінації у сфері праці, збагачується в міру появи нових особистих немайнових прав. Звідси, класифікація особистих немайнових трудових прав як теоретична побудова змінюється, вдосконалюється, розвивається, відображаючи досягнення теорії, законодавства та практики.

У процесі оновлення трудового права змінився підхід до розуміння змісту трудового правовідносини, невід'ємним елементом якого стали особисті немайнові права працівника. У зв'язку з цим особливого значення сьогодні набуває проблема розробки та вдосконалення форм і способів захисту даних прав працівників.

Література:

1. Соловьев В. Право и нравственность. Очерки из прикладной этики / Соловьев В. - 2-е изд. - С.-Пб., 1899. - 187 с.
2. Римское право / Новицкий И.Б.; Отв. ред.: Суханов Е.А.. - 4-е изд., стереотип. - М.: Гуманитарное знание, 1998. - 245 с.
3. Основные проблемы гражданского права / Покровский И.А.; Редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А.. - 3-е изд., стереотип. - М.: Статут, 2001. - 354 с.

4. Куренной А. М., Маврин С. П., Хохлов Е. Б. Современные проблемы российского трудового права // Правоведение. -1997. - № 2. - С. 19 – 40.
5. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. Е.А. Лукашева. М.: Норма, 2003.
6. Трудовое право России: Учебник / Под ред. С.П.Маврина, Е.Б.Хохлова. – М.: Юрист, 2003. – 560 с.
7. Курс российского трудового права: Часть общая. В 3-х томах. Т. 1 / Гребенщиков А.В., Маврин С.П., Хохлов Е.Б.; Под общ. ред.: Маврин С.П., Пашков А.С., Хохлов Е.Б. - С.-Пб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1996. - 573 с.
8. Общая теория права и государства. Учебник / Нерсисянц В.С. - М.: Норма, Инфра-М, 1999. - 552 с.
9. Див.: Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран. Ученые труды ВИЮН. Вып. 6 / Флейшиц Е.А. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. - 207 с.
10. Див.: Гражданское право. Учебник. Ч. 1 / Агарков М.М., Братусь С.Н., Генкин Д.М., Липецкер М.С., и др.; Отв. ред.: Миколенко Я.Ф., Орловский П.Е. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. - 279 с.
11. Егоров К.Ф. Личные неимущественные права граждан СССР // Вопросы советского права. Ученые записки. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1953, Вып. 4. - С. 139-157.
12. Предмет советского социалистического гражданского права. Ученые труды Свердловского юридического института. Т. 1 / Алексеев С.С. - Свердловск, 1959. - 336 с.
13. Иоффе О.С. Личные неимущественные права и их место в системе советского гражданского права // Советское государство и право. - М.: Наука, 1966, № 7. - С. 51-59
14. Бару М.И. Охрана трудовой чести по советскому законодательству. М.; Юрид. лит., 1966. - 103 с.; Трудовая правоспособность советских граждан / Бегичев Б.К. - М.: Юрид. лит., 1972. - 248 с.; Пашков А.С. Основные функции советского трудового права // Правоведение. - Л.: Изд-во Ленингр.

ун-та, 1977, № 5. - С. 67-78; Смирнов О. В. XXVI съезд КПСС и развитие науки советского трудового права /О. В. Смирнов//Правоведение. -1981. - № 6. - С. 11 – 18 та ін.

15. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 года - М.: Политиздат, 1977. - 62 с.

16. Зарубина Н. П. Личные права рабочих и служащих// Правоведение. -1983. - № 1. - С. 48 – 54.

17. Зарубина Н. П. Зазн. роб. – С. 49.

Анотація

Лагута І.В. Формування правової категорії особистих немайнових трудових прав: історичний аспект. – Стаття.

У статті підкреслюється, що інститут особистих немайнових трудових прав ще не сформувався, вимагає розширеної, більш чіткої правової регламентації і проведення додаткових і спеціальних наукових досліджень. Особливе значення набуває використання природноправових концепцій при формуванні правової категорії особистих немайнових трудових прав.

Ключові слова: права особистості, природно-правова доктрина прав людини, особисті немайнові трудові права.

Аннотация

Лагутина И. В. Развитие достойного труда как залог обеспечения личных неимущественных трудовых прав. - Статья.

В статье подчеркивается, что институт личных неимущественных трудовых прав еще не сформировался, требует расширенной, более четкой правовой регламентации и проведения дополнительных и специальных научных исследований. Особое значение приобретает использование

естественноправовых концепций при формировании правовой категории личных неимущественных трудовых прав.

Ключевые слова: права личности, естественно-правовая доктрина прав человека, личные неимущественные трудовые права.

Summary

Lagutina I. V. Formation of the legal category of personal non-property labour rights. - Article.

The article stresses that the institution of personal non-property labour rights have not yet formed, demands the expanded, more precise legal regulation and the additional and specific research. Of particular importance is using the concepts of natural law in the formation of the legal category of personal non-property labour rights.

Key words: individual rights, natural law doctrine of human rights, personal non-property labour rights.